

többször inkább csak körmeit vájta a polgári demokratikus és humanista hagyományok letéteményeseibe.

Amikor Babits 1928-ban a Julien Benda könyve nyomán megírta *Az írástudók árulását*, s – immár a Baumgarten-alapítvány kurátoraként is – övta kortársait a politikai szerepvállalástól, sokan kárhozták. Azonban hosszan törhetnek fejünk, ha olyan alkotót keresnénk, akinek a párt- és mozgalmi elkötelezettség jót tett, kedvezően lendített munkásságán. Ez persze őt nem akadályozta meg a nevezetes díj és jutalom nagyszámú baloldali (vagy szimpatizáns) kedvezményezett elismer(tet)ésében. S kinek csengenének fülébe a *Jónás könyve* szállóigévé vált legendás szavai – az első zsidótörvény időszakából: „De bőjt s jámborság néked mint a pélva, / mert vétkesek közt cinkos aki néma. / Atyajafiáért számot ad a testvér...” S persze legalább ennyire tett a határozott kiállítás a *Mi a magyar?* kérdésében és válaszában: „A magyar kultúra legbensőbb lényegében sokszínű, tág és tárt; hatásokat és benyomásokat magába olvasztó; különböző fajok lelki hozadékát egységesítő; messze horizontokat átölelő..., nem lehet kiesinné, egyoldalúvá, fájóvá apasztani: mert az akkor már nem is lenne magyar.”

Ezért kerülnek bele „a bolond sorompók” a *Hazám!* egyik versszakába, a másikba viszont a szellemi (ott)hon vágyképe: „Oly hazáról álmodtam én hajdan, / mely nem ismert se kardot, se vámot / s mint maga a lélek, oszthatatlan. / Álmodj, lelkem, álmodjad hazámat, / mely nem szorul fegyverre, se vértre, / mert nem holt rög, hanem élő lélek.” Ez teszi természetessé, hogy Európában „így találtam nagyobbik hazámat. / Rómát fiús tisztelettel jártam, / mintha őseim várossa volna / és Avignon nevetett, mint Tolna...”

Igen, a szülőföld, amely egyszerre otthon, menedék háború, zaklatottság vagy lábadozás idején, de legalább ennyire a kultúra ősi üzenete is. „Én, ha hazaérkeztem, Nyugat-Európában éreztem magamat, ősz kultúra földjén, hol az ásó a rigólozásnál római pénzeket vet ki az agyagból, s a földes padlójú prés-házszoza polcán, a plafonra aggatott töppedő szőlőfürtök alatt Sévigné asszony könyve hevert, franciául, a munkásokra felügyelő kedves nagynéni ambiciózus olvasmánya. Csakugyan mintaszerű Európa volt itt, még babonánk is kultúrát jelentett: nem adtuk föl a vallás dekórumát, de világnézetünk a szabadelvűség volt, gyűlöltük az osztrák szoldateszkát, nem hittünk háborúban, s a zsidó borkupecet nem utáltuk jobban, mint ahogy az dukál.”

Igen, Babitsot nem méltatni, hanem inkább olvasni kell, szellemi társul szegődni mellé, aki 125 évesen is kortársunk.

Dr. Tóttós Gábor

Zalatnai tragédia, 1848

160 évvel ezelőtt Erdélyben polgárháború dúlt a magyar katonaság és a császári csapatok által támogatott román (oláh) szabadcsapatok között. Ennek a pusztító háborúnak egyik legszomorúbb eseménye Zalatna elpusztítása és a magyar lakosság nagy részének legyilkolása volt. A megrázó esemény „zalatnai tragédia”, „preszákai vérfürdő” neveken került be a magyar történelembe. Az 1848–49-es szabadságharcban még két hasonlóan súlyos pusztítás történt Erdélyben, az egyik Nagyenyeden, a másik Abrudbányán. Mindhárom említett román „győzelem” Alsó-Fehér vármegye magyarságát sújtotta. A megye magyarsága demográfiailag sohasem tudta kiheverni ezeket a veszteségeket, hiszen e városok mellett számos falu lakosságát is megtizedelte, nem egy alkalommal kiirtotta a román betörés. Nem csoda, ha vannak olyan egykorú források, melyek „irtóháború”-ként írnak az eseményekről.

Nagyon nehéz így – Tacitus római történetíró jelmondatával – *sine ira et studio*, azaz *harag és részrehajlás* nélkül megemlékezni a zalatnai magyarok 1848-as tragédiájáról. Objektív módon leírni a múlt történéseit, a tényeket, lehetőleg a történelmi összefüggéseket, az események mozgatórugóinak felmutatásával, érzékeltetésével. Persze objektíven nem mindig sikerül, hiszen minden ember szubjektum, eképpen szubjektív, még a történész is! Tacitusnak sem sikerült. És bizony vannak olyan történelmi események, melyeket egyszerűen lehetetlen harag és részrehajlás nélkül megírni. Hiszen erkölcsi értelemben jogos a harag és a részrehajlás pl. egy olyan kegyetlen tömeggyilkosság esetében, mint a zalatnai magyaroké volt 160 évvel ezelőtt. Persze egy történész felett érzett harag vagy még inkább szomorúság nem jelentheti a fellelhető forrásokból kiolvasható tények elhallgatását vagy meghamisítását. Sajnos ezt a mai napig művelik, elsősorban mindig azok, akik a negatív események örökösének tartják magu-

kat és próbálják a gaztettet hőstettnek beállítani vagy éppen meg nem történtté tenni a megtörténteket. Pedig ha ez esetben pl. valaki románnek születik, mondhatja azt is a zalatnai, illetve preszákai mészárlásról, hogy ez nem vállalható, ez szörnyű tett volt. Ettől még nem lesz rossz román, rossz hazafi. Sőt! Azok sem voltak rossz románok, akik mentették magyar honfitársaikat és ők is számosan voltak, rabló, gyilkoló társaikhoz képest elenyészően kevesen.

Az egyik zalatnai mártír, Debreczeni Ferenc bányamérnök e cikk szerzőjének családtagja volt, de ez sem jelentheti a fellelhető forrásokból kiolvasható tények elhallgatását, meghamisítását. Az alábbiakban megpróbálom hát hitelesen rekonstruálni a zalatnai szomorú eseményeket, de mielőtt ez megtenném, vessük tekintetünket magára a tragédia helyszínére.

Zalatna (ma: Románia, Zlatna) városa Dél-Erdélyben, Gyulafehérvártól 36 km-re északnyugatra, az Ompoly folyó partján fekszik. Neve a szláv *zlatna* (jelentése: arany) főnévből ered, s egykori gazdag aranybányaira utal.¹ Zalatnán és környékén már a római időkben is virágzó bányásztelep működött. 1263-ban említik először Zalatna néven. Ezidőtájt indulhatott újra fejlődésnek és vált csakhamar Erdély egyik legfontosabb bányavárosává. Jelentősége az újkorban még tovább nőtt, olyannyira, hogy az Erdélyi Érseghelyen fekvő helység lett az erdélyi bányászat központja. A XIX. sz. első felében már hét különböző hivatal székel Zalatnán, úgymint a bánya- és uradalmi igazgatóság, a fő aranyváltó- és bányapénztári, a próba-, a főolvasztó és az állami erdészeti hivatal, az uradalmi tisztartóság, valamint az erdélyi bányatörvényeszek.

Zalatna lakosságát az 1840-es években 3000 körülire tehetjük, aminek 2/3-a volt román nemzetiségű, 1/3-a magyar, valamint német (főként erdélyi szász). Amennyiben a Zalatnához, azaz a zalatnai kincstári uradalomhoz tartozó falvakat is hozzászámítjuk ehhez, megállapítható, hogy a magyarság számaránya nem érte el az ötödöt sem az összlakosságnak.² A bányavárosban négy felekezetnek volt temploma: a katolikusnak, a reformátusnak, valamint a görög keleti és a görög katolikus egyháznak. Elemi iskoláin kívül gimnáziuma is volt.

Zalatna az 1830-as, 1840-es évek során maga is reformkorát élte. Igazi szellemi központtá vált, a bányareformok kiindulópontjává. 1830-tól Debreczeni Márton bányamérnök számos újításával, találmányával lendületet adott nemcsak a zalatnai bányászatnak és kohászatnak, hanem az egész erdélyi bányaiparnak. Zalatnán új olvasztók épültek, a termelés és a haszon az addigi többszörösére nőtt. Erdély első gőzgépét is itt helyezték üzembe 1838-ban. A zalatnai tudós-bányászok közül Debreczeni mellett Bartha Gyulát, Bölöni Mikó Samut, Császár Zsigmondot, Nemegeyi Jánost, Reinbold Antalt és Szentkirályi Zsigmondot kell kiemelnünk. Utóbbit különösen, hiszen ő volt első magyar bányász szakíró. Zalatnán írta *Az erdélyi bányászat ismertetése*, című fő művét. 1841-ben jelent meg. Jelentősége tartalmazza azt is, hogy ez volt az első magyar nyelven megjelent bányászati munka és az egyik első közgazdasági témájú kötet Magyarországon. Említésre méltó még, hogy a zalatnai bányahivatalnokok az 1840-es évek elején tevékeny részt vettek a bányászati szaknyelv megmagyarosításában szöveggyűjtést végezve egy magyar-német bányászati szótárhoz, melyet végül Debreczeni Márton szerkesztett és állított össze. A bányavárosban tehát pezsgő tudományos és társadalmi élet folyt. Jól mutatja ezt, hogy 1838-ban a városban magyar kaszinó (olvasótársaság) alakult, melynek keretében a tagok hírlapokat, folyóiratokat járattak, és könyvtárat létesítettek. A kaszinón kívül egy „hangászati” egyesület is létrejött a városban.

Az egyik zalatnai (román származású) bányahivatalnok, Nemes János 1875-ben a következőképpen emlékezett vissza erre a korra: „Azon korban olyan volt a szellem Zalatnán, hogy ha két vagy több, a bányászatnál alkalmazott magyar ember vagy valamire való német is Casinóban vagy bárhol egybejött, beszélgetésök főtárgyát a hazai bányászatnak mi módon való felvirágoztatása tette, tehetségeinek megfelelő hatáskörben a nagy célra működvén mindenki. Szép kor volt az az erdélyi bányászat történetében! Fájdalom, hogy letűnt...”

A nevezetessé vált 1848-as év is úgy kezdődött, hogy ez a szép kor tovább folytatódik, sőt a pozitív politikai változások további lendület adhatnak a fejlődésnek. A kaszinó által rendezett Magyarország és Erdély Unióját szentesítő törvényt és a jobbágyok felszabadítását ünneplő lakomán a lakosság minden nációja megjelent és közmegegyezéssel mind a négy templom tornyába kítűzték a magyar zászlót. Később, miután nem tudták elérni br. Puchnernél, hogy a kincstári vagyon és a közrend biztosítására katonaságot küldjön, ezért a zalatnaiak maguk szerveztek nemzetőrséget, amit *zalatnai polgári őrsé-*

¹ Németül Goldenmarkt vagy Klein-Schlatten, latin neve Ampelum, majd Auraria Minor.

² A megye lakosságának 13 %-a volt magyar.

regnek neveztek el. Ebben kezdetben a románok is szolgálatot teljesítettek, szeptember elején azonban kiváltak a polgárőrségből, amely ezután két századból, összesen 250 személyből állt. A fegyvereket a gyulafehérvári várból kapták. A polgárőrség, vagy ahogy egyszerűen nevezték, a gárda parancsnoka Nemegyei János, a zalatnai uradalom igazgatója, adminisztrátora lett.

Szeptember végén, október első felében sikertelen kísérletek folytak a románok gárdába való visszahívására, integrálására. A szeptember 20-i második balázsfalvi román gyűlés után egyre feszültebbé vált a helyzet. Bizonytalan hírek érkeztek a magyarokhoz a gyűlés eredményéről, de hogy valami rossz dolog készül, érezni lehetett. A hírek elsősorban arról szóltak, hogy a románság szervezkedik, fegyverkezik. Október elején már egyenesen az a hír járta, hogy a zalatnai és környékbeli románok egy külön őrsereg felállítása céljából egyre gyakrabban gyülekeznek, a kovácsok és cigányok a falvakban lánzdzsákat készítenek. A helyi románok közül a legnagyobb befolyásra egy Petru Dobra (Dobra Péter) nevű kincstári díjnok tett szert, aki lemondva hivataláról teljes mértékben a románság „forradalmi” megszervezésével foglalkozott. A zalatnai románok vezetőjeként először október 15-én jelent meg, amikor is 300 helybeli és vidéki román élén demonstrációt tartott az adminisztrátori szállás előtt. A gyűlés erődemonstráció jellege egyértelmű volt, hiszen Dobra a megjelenteket katonai rendbe állította és így vonult velük a városba. Ezzel kinyilvánította megalakulását a zalatnai román gárda, amely már október 8-tól éjjelenként őrzőjáratokat folytatott, nem egyszer összetalálkozva a polgárőrség tagjaival. Ekkor már a nyugatra fekvő legközelebbi faluban, Válya Doszulujban is fegyvergyakorlatokat tartottak a lakosok, mégpedig a helyi pópa vezetésével.

A helyzet október 16-a után még tovább súlyosbodott. A következő napokban már minden Zalátna és Gyulafehérvár között utazó embert megállítottak és megmotoztak, jó néhányat ki is raboltak, illetve meg is sebesítettek (elsősorban a fenesi és preszákai románok). A közlekedés tehát e helységek között teljesen bizonytalanná, sőt életveszélyessé vált. Ez azt is jelentette, hogy sem a hivatalos rendeletek, sem az egyéb levelek posta útján nem juthattak el Zalátnára. Ez pedig a zalatnai lakosok későbbi sorsára nézve nagyon fontos momentummá vált, hiszen nem kaphatták kézhez br. Puchner Antal október 18-án kiadott rendeletét, amely fegyverletételle szólította fel a magyar nemzetőrségeket.³ Nemegyei ekkor összehívta a falvak pópáit és a falubírákat, hogy nyugalomra intse őket, de végül csak a meghívottak fele jelent meg a gyűlésen. Miután október 20-án nyolc abrudbányai polgárt megvertek, Nemegyei egy tekintélyes zalatnai román kincstári alkalmazottakból álló küldöttséget menesztett a fenesi és preszákai románokhoz. Nemegyei János tehát mindent elkövetett, hogy lecsillapítsa a mesterségesen felkorbácsoló kedélyeket. Október 21-én szombaton a hetivásár népes volt és a szokásos módon esend volt. Vihar előtti csend. Zalátnán ezen az éjszakán már szinte mindenki virrasztott.

A zalatnai magyarság szörnyű sorsát, utolsó napjait, óráit a korabeli, azaz nem sokkal az esemény után papírra vetett visszaemlékezésekből, valamint a tragédia körülményeit vizsgáló bizottság jelentéséből pontosan ismerjük. Ezekből a megrázó forrásokból megelevenedik a múlt. 1848. október 22-én vasárnap reggel a városban gyorsan elterjedt az a hír, hogy egy több ezer főből álló román sereg Gyulafehérvár felől Zalátnára tart. A lakosság ekkor már arról is tudomást szerzett, hogy előző nap a románok megtámadták a fehérvári magyarokat és a várost több helyen felgyújtották. Horák várparancsnok pedig semmit sem tett a polgárság védelmében.

A zalatnai magyarok (és németek) 22-én reggel elmentek református és katolikus templomaikba. Szabó János református lelkész hírlapi visszaemlékezésében azt írja, hogy ekkor, az istentiszteleten megjelent híveket figyelmeztette a fenyegető vészre és különösen lelkükre kötötte, hogy legyenek éberek és békeszeretők. Gyakorlati tanácsot is adott: az értékeket mindenki a lehető leghamarabb ássa el. Ezt nagyon sokan még ezen a napon meg is tették. Dél felé megjelent egy helybeli románokból álló küldöttség azzal az információval, hogy a román csapatok valóban közelednek a városhoz követelve a magyar zászlók levételét a templomokról, a fegyverek átadását és a házak átkutatását. Nemegyei a követelésekre nem adott rögtön választ, hanem délután egy népgyűlést tartott a piactéren, ahol mindenkinek tudtára adta azokat. Többek között így szólt az egybegyűltekhez: *„Polgártársaim! V. Ferdinánd magyar király, a márciusi napokban alkotmányunkat szentesítette; ennél fogva a magyar nemzet függetlenségét s így színeit is elismerte. Mi az alkotmánynak hűségét esküdtünk, a törvények értelmében őrsereget alakítottunk, a nemzeti színeket, lobogókat kifizűztük. Azért én mint hűséges hazafi, mint híve a magyar minisztériumnak, esküszöm az élő istenre, hogy utolsó leheletemig, sem a fegyvert le nem teszem, sem a lobogót vissza nem veszem. (...) ...esküszöm továbbá arra, hogy mi, valamint eddig, úgy ennek*

³ Puchner ostromállapotot hirdetett, de míg a nemzetőrségeket lefegyvereztette, a román felkelőket nem korlátozta, sőt egyenesen felhasználta őket.

utána is, senkit megtámadni nem fogunk; de minden megtámadó ellen magunkat férfiasan védelmezni fogjuk. Végül esküszöm újból hűséget a magyar királynak, hűséget a magyar kormánynak, engedelmességet a törvényeknek.”⁴ Az ünnepélyesen letett esküt a nép fölemelt kezekkel háromszor megismételte, majd Nemegeyi lelkes beszédét Bartha Gyula bányatörvényszéki ülnök a jelenlévő románoknak lefordította. Egyszerűleg felszólították a zalatnai románságot, hogy a többi lakossal együtt vigyázzon a közrendre. A négyülésen még Bodnár Lajos r. kat. pap és Szabó ref. lelkész tartott rövid beszédet. A gyűlés után immár azt az egyhangú választ küldték a felkelőknek, hogy a polgárőrségnek nincs politikai célzata, csak a város személyi és vagyoni biztonságára felügyel. A fegyvereket csak az illetékes polgári és katonai hatóságoknak adják át, miután kezességet kapnak Zalatna biztonságának megőrzésére, továbbá minden olyan erőszakos betörést, amely törvénytelen, minden eszközzel visszavernek. A gárda ettől kezdve másnap reggeli nyolc óráig, a románok támadásáig 14 órán át fegyverben volt, míg a legtöbb hivatalnokcsalád félve és rettegve az éjszakát a római katolikus templomban töltötte. Este 8 órakor Petru Dobra mintegy száz helyi románnal megjelent és biztosította a magyarokat, hogy ők is segítenek megvédeni a várost és a magyarokat a támadástól. Ezután újra elkezdődött a város több pontján az együttes járőrözés.

9-10 óra tájban azonban egy szerencsétlen eset történt. A városi polgárőrség egyik csapata járőrözés közben egészen a Zalatna és Petrozsán közötti határjelig, illetve hídig jutott, ahol lándzsás románokkal találkozott. Amikor a kis csapatot vezető Zborai Miklós káplár megkérdezte őket, hogy miért vannak ott és miért vannak fegyverben, azt a választ kapta, hogy magukat őrzik a magyaroktól. Ezt követően mikor Zborai meg akarta magyarázni nekik, hogy félre vannak vezetve, mert a magyaroktól nem kell félniük az egyik Guzman nevű polgárőr fegyvere véletlenül elsült. A románok ekkor rémülten, kiabálva futottak vissza falujukba, azzal a hírrel, hogy Nemegeyi és Reinbold kohónagy rájuk lőtt és a harangoikat félreverik. Erre az őrcsapat is azonnal visszatért Zalatnára, ahol jelentették az esetet Nemegeyinek, aki látva a helyzet komolyságát azonnal magához hívatta a zalatnai románok vezetőit Dobrát, Angyalt, Nemest és Pipost és elküldte őket, hogy nyugtassák meg a petrozsáni lakosságot és tudakolják meg tőlük, hogy mit terveznek. Dobráék azt a választ hozták, hogy az összegyűlt románok követelik, hogy másnap reggel 8-9 órára tegyék le a gárda tagjai a fegyvert és a császári színeket tüzzék ki mindenhol, „különbön bejönnek a városba és jaj lesz a magyaroknak”. Ezen kívül még más vészjósló dolgok is történtek. Az éjszaka folyamán pl. a két román templom kivilágított tornyából eltűntek a magyar zászlók, csakúgy, mint a polgárőrség között örökös helybéli románok.

Október 23-a reggelén bekövetkezett az, amiről a zalatnaiak tartottak: több ezer⁵ puskával, lándzsával, vasvillával felfegyverkezett román felkelő özönlött a városba, nemcsak kelet (Petrozsán és Gyulafehérvár) felől, hanem minden irányból, ami jól mutatta, hogy a támadás tervszerű volt. A román felkelők csakhamar megszállták az egész várost, a polgárőrség csak az utcáknak a piacra vezető részét tudta biztosítani. Ezután hosszas tárgyalás kezdődött, melynek végén a magyar és román küldöttek egyhangúan úgy határoztak, hogy azonnal írnak a katonai főparancsnokságnak Nagyszebenbe, hogy az rendelkezék ügyükben a kormányzósággal egyetértésben. Addig míg megjön a döntés 12 polgárőr és 12 román őrizze a rendet, a többi fegyvert pedig le kell tenni és el kell zárni. Ezt a határozatot a magyarok és a románok is elfogadták és mindkét oldalon a földre tették a fegyvereket és „vivát” és „pácse” (=béke) kiáltásokkal számos helyre fehér kendőket tűztek ki. A békeség azonban nem tartott sokáig, mert a románok egyik legnagyobb csoportja, az almásiak, a Válya Doszului-beliek semmi áron nem akarták elfogadni a megegyezést, hanem azt követelték, hogy minden fegyvert és löszert nekik szolgáltatassanak be és ahhoz is ragaszkodtak, hogy minden házat átkutathassanak. Hiába próbálták őket megnyugtani a román megbízottak és más falvak küldöttei, a hóbörgök hajthatatlanok voltak. A helyzet egyre feszültebbé vált, ami végül is törvénytelen robbanáshoz vezetett. 1 óra tájban több lövés dördült el. Nem teljesen világos, hogy hogyan kezdődött a lövöldözés. Reinbold Ignác nyugalmazott zalatnai orvos egyes jelenlővekre hivatkozva azt írja, hogy a lövöldözés egy halottas zászló felhúzása váltotta ki. Ugyanis miután a magyar zászlót levették a katolikus templomról a császári, fekete-sárga lobogó hiányában valaki egy nagy halálfejes halottas zászlót tűzött ki a templomtoronyra, ami természetesen nagy ijedséget okozott és több románt arra ingerelt, hogy a levegőbe lőjjen. „Ekkor – mint Reinbold írja, mindenki árulást gyanítva fegyverhez kapott és parancs nélkül tüzelni kezdtek, aminek következtében 8 oláh elesett, legnagyobbbrészt almásiak.” Van olyan forrás is, mely szerint a polgárőrök

⁴ Nemegeyi beszéde Szabó János ref. lelkész visszaemlékezésében maradt fenn. Ezt és más idézeteket is a mai helyesírással közöljük.

⁵ Az egyik visszaemlékező 8-10 ezerre teszi a felkelők számát.

azután kaptak a fegyverükhöz, hogy láttak a református templom közelében lévő házak égését. Szabó János ref. lelkész szerint viszont László Istvánnak, a polgárőrség egyik hadnagyának meglövésével kezdődött a zűrzavar. A polgárőrség ekkor vette fel a földre letett fegyvereiket és tüzeltek, magukat és a mögöttük lévő katolikus templomba szorult hozzátartozóikat védve. A források többsége arról szól, hogy a gárda tagjai a levegőbe löttek, de lehettek olyanok is persze, akik viszonozták a László hadnagyra leadott lövést vagy célzott lövéssel próbálták megállítani a feléjük tartó támadókat.⁶ Egy biztosnak látszik: a magyaroknak egyáltalán nem állt érdekében megtámadni a túlerőben lévő románságot, már csak azért sem, mert tudták, hogy nemcsak hogy kevesen vannak, hanem a fegyverük és a lőszerük is elégtelen ekkora tömeg tartós megfékezésére. A románok egy része viszont kimondottan rabolni, fosztogatni akart, ezért érdekében állt, hogy a megállapodást felrúgja. Szándékukat jól jelezte, hogy a városba már úgy jöttek, hogy lánzsáikon szalmatekercesek voltak és számos háznak az oldalát még a tárgyalások előtt megrakták szalmával.

Az említett lövöldözés után a románok visszahúzódtak, illetve szétfutottak, de hamarosan több irányból is a Dați foc! (= Gyűjtsatok tüzet!) kiáltás hallatszott. Zalatna pedig néhány perc alatt 15-20 helyen lángokban állt. A gyűjtogatók azonnal hozzákézdtek a fosztogatáshoz és az otthonukban maradt lakosok elüldözéséhez, meggyilkolásához. „*Üsetek agyon mindenkit, aki kék színű ruhába van öltözködve! le a fegyverekkel; estére a véretelek isszuk*” – kiáltozták.

A zalatnai (nem román) lakosok többsége, mint említettük a polgárőrség védelmében, a katolikus templomban tartózkodott. A tüztengerré változott várost látva arra a döntésre jutottak, hogy Gyulaféhevárra, az erődbe mennek. A menekülő tömeg, asszonyok, gyerekek, a gárda tagjai, mintegy 5-600 ember kétségbeesetten hagyta el Zalatnát és ez a kétségbeesés még nagyobb lett, amikor a legközelebbi falunál, Petrozsánnál a román felkelők útjukat állták. Az átvonulást csak azzal a feltétellel akarták megengedni, ha a férfiak minden fegyverüket átadják nekik. Hogy mi történt ezután, azt Reinbold Ignác naplójából idézem: „*A nők és a gyerekek sírása, valamint a félelem, hogy újra meg újra megtámadják őket, arra készítette a polgárokat, hogy minden fegyvert a lőszerrel együtt két szekérre tegyenek le, miután az oláhok esküvel és parolával fogadták, hogy épségben Gyulaféhevárra kísérik őket. Így ment a menet Fenesig, ahol egy új paraszttömeg elrabolta a fegyvereket a szekerekről, és a menekülőket gúnyolódva és fenyegetőzve Preszákáig, Zalatnától két óra távolságra kísérték. Itt az alkonyatban egy kukoricaföld tartóijára hajtották őket, és mindenkit körbefogtak a fegyveresek. A szerencsétlenek, akik duplán és három rétegben feküdtek egymás fölött, szörnyű éjszakájuk volt: állandóan átkutatták és fosztogatták őket. Minél több pénzt és ékszert találtak, annál jobban ingerelte ez őket a fegyveres kézzel való fosztogatásra. Ezen a véget nem érő éjszakán, ahol még az eső is áztatta a könnyen öltözött szerencsétleneket, sokan kétségbeesésükben ki akartak térni hitükből. A jajgatás, a kegyelemért való könyörgés minden szívet meglágyított volna. Végül feljött 24-ének reggele, és láthatóvá vált sok agyonvert ember hullája, akik az éjszaka el akartak menekülni. Ekkor az egész karavánt egy oszlopba állították, hogy Gyulaféhevár felé irányítsák, míg az oláhok hevesen hajbakaptak a zsákmányon való osztozkodáskor, úgy, hogy egymásra tüzeltek. Most végre 20 embert kiválasztottak, akik németek voltak, és azokat elkülönítették, de a dühöngő horda újra előre tuszkolta őket. Amikor ezek éppen elindultak volna, hirtelen a tömegbe tüzeltek, vasvillákkal és cséphadarókkal közéjük ütöttek és szúrtak, és mindenkit válogatás nélkül – férfit, nőt és gyereket – lemészároltak. (...) Az agyonvert emberekről az oláhok lehúztak minden ruhát, és a meztelen hullákat vérlázító módon megcsonkították.*”⁸ A kegyetlen öldöklésben részt vettek a preszákai asszonyok is. A későbbi vizsgálatok fényt derítettek arra, hogy a menekülő magyarok fölötti halálos ítélet Zalatnáról érkezett. Petru Dobrától, aki számos tanúvallomás szerint 23-a éjjelen (titokban) érkezett meg Preszákára. A legtöbb forrás 640 legyilkolt zalatnairól beszél.⁹ Ez a szám lehetett volna még nagyobb is, ha Ioan Urs metesdi ortodox pap egy hamis hírrel nem lépett volna közbe. Azt üzentte ugyanis, hogy felsőbb parancs érkezett, mely szerint tilos minden további erőszakos cselek-

⁶ Az egyik, 1891-ben a *Közérdek* c. nagyenyedi lapban megjelent visszaemlékezés szerint László Istvánt a válya doszului pópa sebesítette meg, már a lövöldözés kezdete után. A lövöldözés pedig a románok gyűjtogatása miatt tört ki. Itt egy 20-30 fős polgári csapatról írja a szerző, hogy célzott lövést adtak le, a többi polgár pedig csak a levegőbe lött.

⁷ A kék ruha a bányász hivatalnokok egyenruhája volt.

⁸ Reinbold Ignác nem volt ott a preszákai megszárlásnál, ő Zalatnán maradt, az események hiteles leírását a vérfürdőt túlélő dr. Knöpfler Vilmos "beszámolója" alapján készítette.

⁹ A legtöbb forrásban ez a szám található. Az áldozatok száma a Zalatnán megöltekkel együtt 640, a preszákai mezőn kb. 300-400 magyar eshetett el. A román felkelők fővezérének, Avram Iancunak Puchnerhez írt jelentésében 540 meggyilkolt lakosról ír.

mény. A preszákai mezőn maradt több száz áldozatot Teodor Stanila temette el (tömegsírokba), élete kockáztatásával. Az áldozatok között volt Nemegeyi János adminisztrátor, Császár Zsigmond bányatörvényszéki elnök és Román Antal katolikus pap is. Nessenfeld Ferenc zalatnai főerdész különös kegyetlenséggel az elsők között ölték meg, mert számos ellenséget szerzett azzal, hogy nem engedte meg a falopást.

A preszákai megszárlást kb. 100–120 ember élte túl¹⁰, köszönhetően az említett közbelépésnek. Helyzetük szörnyű volt, hiszen nagy részük megsebesült és elvesztette szeretteit. Ahhoz, hogy teljesen megmeneküljenek, még el kellett jutniuk Gyulaféhevárra, ami korántsem volt egyszerű, hiszen nagyon sok román követelte még ezután is, hogy öljenek meg minden magyart. A túlélők egy 80–100 fős csoportja Nikulaje Mik erdőgornik kíséretében, számos jóérezésű román paraszt védelmében, ortodox román templomi énekeket és imákat mondva nyitott utat magának a halálukat követelők között. E menekülő csoportban volt a legyilkolt Debreczeni Ferenc bányatörvényszéki elnök felesége, aki látva 3 éves „leagyalt” kislányát a földön feküdni, mivel halottnak hitte ott akarta hagyni, de egyik barátnője mégis a karjaiba vette. Végül is ápolás után a gyermek magához tért és felgyógyult. Jól jelzi ez az eset is, hogy milyen szörnyű lelki állapotban, a megőrülés határán voltak a zalatnaiak. E csoport először csak Metesd faluig jutott, ahol két napig kellett még várniuk a továbbindulásra. Életükért való rettegés és sebeik ápolása mellett végig nézhették, ahogy megérkeznek Zalatnáról, az elrabolt értékeikkel megtelt szekerek. Egy másik, kb. 30 fős csoport dr. Knöpfler Vilmos vezetésével érte el Metesdet és hosszas kérésekre megszállhatott a görög keleti pap lakásában. A menekülők csodálkozva nézték a paplak üres szobáit és amikor rákérdeztek, a pápa elmondta, hogy ingóságai marháival együtt már két hete az erdőben vannak, mert neki és a helybelieknek azt mondták, hogy a zalatnai polgárorség a falvakon keresztül fog vonulni és a falvakat fel akarja gyújtani. A megmenekült zalatnai polgárok október 27-én láthatták meg Gyulaféhevárat. A császári katonaság úgy látta jónak, hogy nem engedi be a várba (ld. várkerületbe) a menekülteket, így a város különböző házaiba fogadták őket be a helyi lakosok.¹¹ Egyikük, László Elek a következőket írja naplójában erről: „Sok megsebesített, megbénított asszonyok, leányok gyermekek kerestek itt menedéket nagyobbára gyalog vándorogván ide. Sokan kerestek a várban is menedéket, de elutasítottak. Valóban szomorú jelenet vala, különben is megroncsolt szívűnknek, midőn a folyó holdnap 27kén némely atyafi és barátok özvegyei, árvái nyolcan béhozattak hozzánk. Kivált egy össze lévő rettenetesen marcangolva. Isten gyógyítsa és vigasztalja őket, mi is mit gyenge erőnk enged, megte szünk mindent érettek ápolásokra.” Kezdetben a túlélők nagy részét egy ideiglenes kórházban szállásolták el és táplálták. Többen itt haltak balesetük miatt.

Zalatna városa mindeközben a tűz martalékává lett. Nem sok épület maradt épen. Leégett mind a négy templom, a katolikus templomot még mielőtt felgyújtották volna, kirabolták. Ezt történt a kincstári épületeknél is, melyekben rengeteg vert és nyers arany és ezüst volt felhalmozva. Leégték a református és katolikus iskolaépületek, parókiaiak, a bál- és kaszinóépület és a hivatalnoki, valamint a magánházak többsége, összesen 139 ház.¹² Voltak, akik bent égtek házaikban, voltak, akik a pincében bújtak el és ott fulladtak meg a füsttől. Sokakat menekülés közben ölték meg. A román felkelők ugyanis hajtóvadászatot folytattak minden magyar, elsősorban a kincstári tisztviselők után. Az egyik legmeggrázóbb eset Reinbold Antal kohónaggyal és családjával történt. Reinbold üldözői elől feleségével, 13 éves lányával és sógornőjével az erdőbe menekült. Kimerülten értek egy erdei házacskához. Itt elkeseredettségükben arra a szörnyű döntésre jutottak, hogy inkább az öngyilkosságot választják, minthogy a románok kínzásaitól veszítsék el életüket. Reinbold Antal egyik duplapisztolyával először egyetlen lányát és sógornőjét lötte le, majd a másikkal feleségét és végül önmagát. Mivel magát agyonlőtte, azonnal meghalt, de a többi családtag csak könnyebben sebesült meg, mert a megtöltött fegyverekből az ólomgolyó a nagy sietségben kieshetett és így a vaktöltény csak felületi sérüléseket okozhatott.

Azon magyarok, akik nem tartottak Gyulaféhevár felé induló társaikkal nagyjából a környező erdőkben kerestek menedéket vagy baráti román házaknál bújtak el. Számos jóérezésű zalatnai román próbálta megmenteni az üldözöttek életét. Egy idő után azonban el kezdték az ilyen szempontból gyanúsnak tűnő román házakat is átvizsgálni és sok magyar így esett fogságba. Közülük jó néhányat meg-

¹⁰ Johann Nahlik százados vizsgálati jelentésében kb. 150-re teszi a túlélők számát, de nála ebben benne van azok száma is, akik nem Preszáká (Gyulaféhevár) felé mentek, hanem Zalatnán maradtak, vagy Abrudbánya felé menekültek.

¹¹ Kovács Miklós erdélyi r. kat. püspök sem tudta elérni, hogy a várban lévő püspökségre beengedjék a menekülteket. Mindenesetre az első, gyors pénzsegélyt ő nyújtotta a vagyonuktól teljesen megfosztott zalatnaiaknak. A meggyilkolt hivatalnokok özvegyeinek aztán már 1849-ben állapított meg nyugdíjat a magyar kormány, melyet visszamenőleg, 1848. november elsejétől számítva fizettek ki.

¹² Van olyan forrás, mely 43 kincstári és 143 elpusztult magánházat említ.

öltek. A zalatnai túlélők nagy része a nyugatra fekvő Abrudbánya városába ment. Zalatnára nagyon kevesen tértek vissza később.

A történetek olyan súlyosak voltak, hogy nem lehetett vizsgálat nélkül elsiklani felette. Már csak azért sem, mert kincstári, azaz állami javakat és hivatalnokokat ért támadás. Egy kéttagú bizottság már október 29-én megjelent Gyulafehérváron, hogy a zalatnaiakat kikérdezze. A kincstári tisztviselők azonban nem sokáig vizsgálódtak, hamarosan visszatértek Nagyszebenbe, de az egyik szemtanút, a már említett dr. Knöpfert magukkal vitték, hogy részletesebben kikérdezhessék. Ez az első vizsgálóbizottság a forrongó helyzet miatt még nem kutathatta a helyszínen a tragikus esemény körülményeit. Ezt követően az első katonai vizsgálatot 1848 decemberében Meder őrnagy, főtörzskari katonai ügyész rendelte el és mindenekelőtt az elrabolt kincstári vagyon visszaszerzését tűzte ki célul. A következő Johann Nahlik százados által vezetett vizsgálat már többször kiszállt Zalatnára. Az osztrák katonai kormányzat által kényszeredetten elrendelt vizsgálatot a százados nagyon körültekintően és becsületesen vezette. Jelentős számú magyar és román tanú meghallgatásával kimerítő és az esemény hátterét és lefolyását is jól megvilágító jelentést tett le megbízói asztalára. Amit a megbízók, akik nem eredményt vártak, rosszállólag vettek tudomásul, sőt még figyelmeztették is, hogy túllépte a hatáskörét, ne kutasson „az egyes emberek vétké után”. A történetek pontos leírásán kívül mindenestre sikerült neki a kincstári kár összegét is, legalábbis nagyjából megállapítania. A 483 000 krajcáros kárrel kapcsolatosan meg is jegyzi, hogy valójában az sokkal magasabb lehetett. Az elrabolt javakból végül mindössze 43 000 krajcárnyit sikerült visszaszerzeni, ami elenyésző összeg, főként ha hozzászámítjuk a magánvagyonban esett kár nagyságát is. A zalatnai polgárok egy-két kivételtől eltekintve teljes magánvagyonukat elvesztették. Elvették a fosztogatók és elpusztította a tűz. A Nahlik-jelentés szerint: ez a vagyon „minden túlzás nélkül mintegy 700 000 forintra tehető”. A túlélők vagyoni kárpótlására csakúgy nem került sor – bár volt szó róla –, mint ahogy végül is senkit sem vontak felelősségre, egy ember sem került börtönbe a bűnösök közül. Így a vizsgálóbizottság csak a történelem számára jegyezhetette fel az elkövetők neveit. Egyetlen bűnöst ért el a végzete, igaz ez az egyik főbűnös Petru Dobra volt.¹³ 1849 májusában, Abrudbányán fogták le magyar katonák, miután bevonultak a városba. Amikor megpróbált megszökni, az őt őrző katona lelőtte.

1855-től a már említett egykori zalatnai bányatörvényszéki ülnök, Szentkirályi Zsigmond vezetésével kezdődött meg a zalatnai bányászat és kohászat újjászervezése. Újra alakult a kaszinó és később felépült egy bányász szakiskola is a városban. Azonban ez már nem a reformkori virágzó Zalatna volt, nem is annak szerves folytatása, mert az 1848 októberében örökre elpusztult. Már soha többé nem tudta betölteni Erdély bányászatában, iparában azt a vezető szerepet, amit 1848 előtt betöltött. Ugyan magyar lakossága a XX. sz. elejére újra felszaporodott, Trianon Zalatna magyarságának sorsát is megpecsételte. Az utolsó, 2002-es népszámlálás során a környező csatolt településekkel 8612 főt számláló Zalatnán csak 57 személy vallotta magát magyarnak. Már csak néhány év, maximum egy-két évtized és valóra válik Petru Dobráck álma: nem lesz magyar Zalatnán.

Az utókor nem felejtette el a zalatnai mártirokat. Emléket állítottak elsősorban azok a túlélő zalatnaiak, akik megírták visszaemlékezéseiket, pl. Bölöni Mikó Samu, dr. Knöpfler Vilmos, Reinbold Ignác, Szabó János, és a preszákai vérfürdő bekerült minden a korszakról született összefoglalásba is. Igazi emlékművet a mészárlást túlélő Lukács Béla állíttatott.¹⁴ Preszákán, a zalatnai országot mellett ma is áll a 10 méter magas obelisz, már csak a PAX szó olvasható rajta. Egykori domborművén a következő felirat állt: „1848. október 24. Atyja Lukács Simon, anyja Gál Teréz, testvérei: István, Teréz, Simon, Péter és Eleonóra, valamint az itt nyugvó 700 zalatnai lakos emlékének kegyelettel emeltette Lukács Béla 1899-ben.” Néhány éve más erdélyi emlékművekkel és sírokkal együtt Vas megyei hagyományörzők egy lelkes csoportja hozatta rendbe. Az emlékmű felirata azonban nem kerülhetett vissza.

¹³ Dobra színleg az együttműködés emberének mutatkozott, de a háttérben ő szervezte, ő lázította a környékbeli románságot. Avram Iancu október 23-án állítólag rendeletet küldött Dobrának azzal, hogy a zalatnaiak lefegyverzésével várjon még, míg ő csapataival meg nem érkezik, de Dobra elhallgatta e rendelkezést, ami megakadályozhatta volna a történeteket.

¹⁴ Lukács Béla (1847–1901), aki szüleit és öt testvérét veszítette el Preszákánál, román dajkája segítségével tudott csak megmenekülni a vérrontásból. 1872-től a pénzügyminisztériumban dolgozott és Deák-párti országgyűlési képviselő lett. 1886-ban a Magyar Államvasutak igazgatójává, majd Baross Gábor minisztersége alatt kereskedelmi államtitkárrá nevezték ki. Baross halála után ő lett a kereskedelmi miniszter. 1901. január 7-én a jeges Dunába vetette magát. A Kerepesi temetőben nyugszik, síremlékét székelyudvarhelyi és zalatnai kőfaragók készítették. 1904-ben szobrot kapott a zalatnai ipariskola udvarán, amit azonban a románok később eltávolítottak.

A zalatnai magyarok legyilkolása a preszákai határban (1848. október 23.)

A szörnyű mészárlást elkövetők „utódai” ma is meggyalázzák a zalatnai mártírok emlékét. Egy ilyen „utód”, Dorin Timonea a *România Liberă* című központi román napilapban, 2008. februárban „Az ompolygyepűi földhalom titka” címmel írt gyalázatos, jellemzően történelemhamisító cikket. A preszákai vérfürdőt, fegyvertelen emberek, nők, gyerekek kegyetlen legyilkolását az írás szerzője az 1848-as forradalom egyik legfontosabb román győzelmének tartja. Igazi csata képe bontakozik ki a cikkből, ahol a románok összecsaptak a fegyverszünetet be nem tartó magyar nemzetőrökkel. Arról is ír Timonea úr, hogy a preszákai autóbussz megálló melletti földhalom alatt román katonák is nyugszanak, a magyarokkal együtt. A megszólaltatott helyi polgármester úgy tudja, hogy a tömegsírban csak magyarok vannak, mert az elesett románokat, mivel környékbeliek voltak, elvitték és külön-külön temették el, saját temetőikben. Megtudhatjuk még azt is, hogy a polgármester kérte a földhalom feltárását a gyulafehérvári múzeumtól. Hasonló lépést kíván tenni az Avram Iancu nevet viselő „kulturális-hazafias” társaság, hogy elismertessék a sírban románok is el vannak temetve. Egyet értünk a *Hargita Népe*-ben e cikke reflektáló Szondy Zoltánnal, amikor az ásatásokkal kapcsolatosan a következőket jegyzi meg: „*Kézdetben megborzongtam ettől (ti. a tömegsír feltárásától), de végül is: ássatok, testvérek, ássatok! Ássatok ki a csecsemők, nők, öregek csontjait, fordítsátok ki az anyaföldből, turkáljatok, kutassatok – hadd ismerje meg a világ azt, amit elhazudik a román történetírás, hadd lássa mindenki Ompolygyepű titkát...*”

160 éve történt és 160 éve jeltelenek a zalatnai magyarok tömegsíriai. Zalatna főterén viszont ott áll Petru Dobra szobra.

Debreczeni-Droppán Béla

Felhasznált irodalom: Abrudbánya és Zalatna szomorú napjai 1848 és 1849-ben. In: Közérdek 1891. 27–36. sz.; *Egyed Akos:* Erdély 1848–1849. I. köt. Csíkszereda, 1998.; A Fekete Könyv. *Br. Kemény István* emlékiratai 1848–49-ből. Közli: *K. Papp Miklós.* In: Történeti Lapok 1876. 48. sz. 697–699. old., 49. sz. 705–707. old.; *Jakab Elek:* Emlékbeszéd Szentkirályi Zsigmond felett.; *Kacziány Géza:* Magyar vértanúk könyve. Bp. 1905.; *Br. Kemény Gábor:* Nagy-Enyednek és vidékének veszedelme 1848–49-ben. Pest 1863. 75–87. old.; *Kovács Győrfás:* A bányavidéki r. kath. esperesi kerület plébániáinak története. Szamosújvár 1895.; *László Elek:* Egy gyulafehérvári polgárnak naplója az 1848/49. évi forradalom alatt. Szeged 1998.; *Bölöni Mikó Samu:* Zalatna és Abrudbánya pusztulása 1848/49-ben. Leírta és előszóval ellátta. Miskolc 1928.; *Sávai János:* Jaj Arielnek! Zalatna, 1848. október 23. (Reinhold-hagyaték) Szeged 1999.; *Szabó János:* Zalatnán 1848 évi október 23-án történt borzasztó gyilkolás rövid leírása. In: Honvéd. 1849. 18. sz. 71–72. old., 19. sz. 74–76. old., 20. sz. 79–80. old.; *Szondy Zoltán:* Ompolygyepű titka. In: *Hargita Népe.* 2008. febr. 9.; *Timonea, Dorin:* Secretul movilei de pamânt din Presaca Ampoiului. Mormantul ascuns din Apuseni. In: *România Liberă.* 2008. febr. 6. sz.